

PALEO- AKTUEEL

5

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 1994, Archeologisch Centrum Groningen, RUG

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RUG

Omslag: opgraving te Noordbarge met de plattegrond van een boerderij uit het eind van de ijzertijd

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn voorzien

Inlichtingen: ACG, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90 367 0420 0

PALEO-AKTUEEL

5

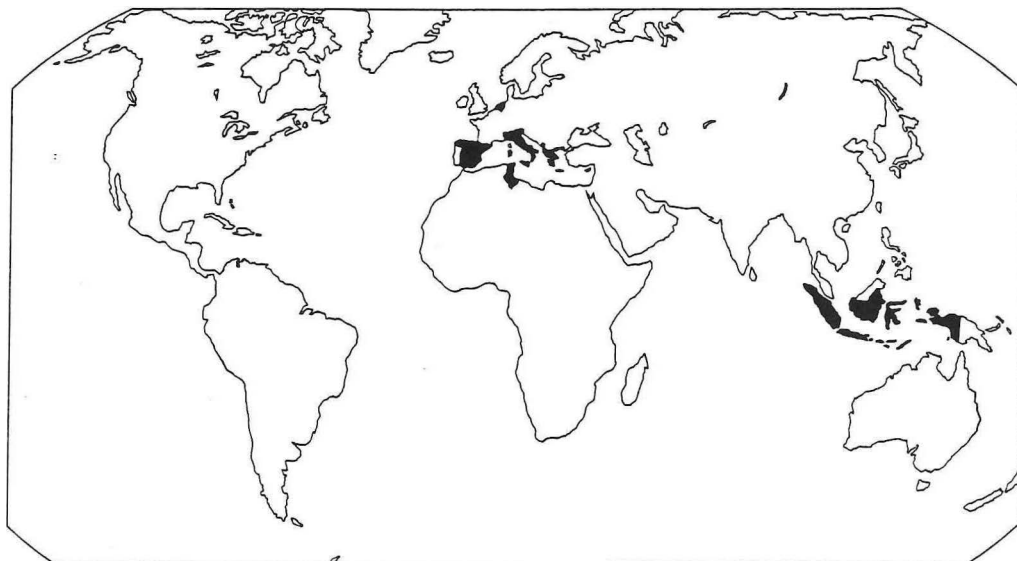
redactie

Mette Bierma
Otto H. Harsema

Archeologisch Centrum

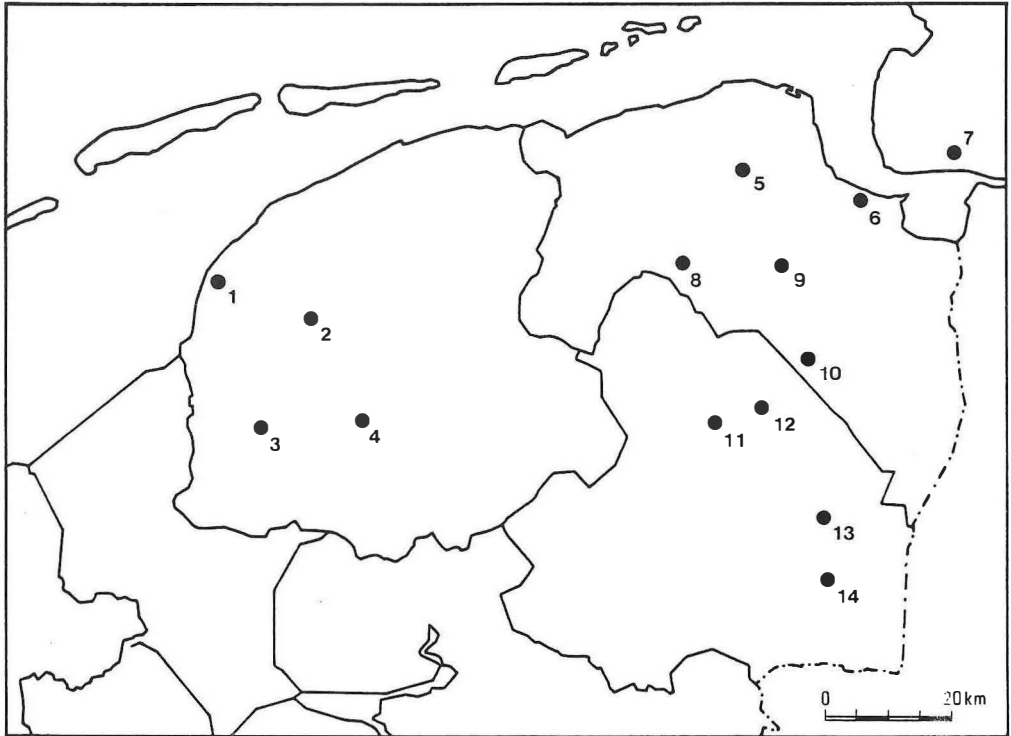
Groningen, 1994

In deze aflevering: Albanië, Duitsland, Griekenland, Indonesië, Italië, Nederland, Spanje en Tunesië.

In deze aflevering uit Noord-Nederland en Noord-Duitsland:

1. Wijnaldum; 2. Lions; 3. Oudega; 4. Akmarijp; 5. Westeremden; 6. Heveskes; 7. Emden;
8. Groningen; 9. Slochteen; 10. Wildervank; 11. Ballo; 12. Gieten; 13. Exlo; 14. Noordbarge.

INHOUD

J.R. BEUKER & M.J.L.Th. NIEKUS Het midden-paleolithicum van Noord-Nederland	9
R.H.P. LUTGERINK Warme ijstijden ?!	11
G.-J. BARTSTRA Postmodern naar Pompanua	14
M.J.L.Th. NIEKUS & D. STAPERT Een vindplaats van de overgang laat-paleolithicum/mesolithicum bij Oudega (Fr.)	17
G.R. BOEKSCHOTEN & D. STAPERT 'Rings & sectors': een computerprogramma voor ruimtelijke analyse	22
G.L.G.A. KORTEKAAS & M.J.L.Th. NIEKUS Een vindplaats uit het vroegere mesolithicum in de Hooilandspolder, gemeente Slochteren (Gr.)	27
S. BOTTEMA & H.R. REINDERS Door het land der Skipetaren	32
R. BAKKER Het Gietsenveentje, gemeente Gieten (Dr.): unicum of probleemgeval?	35
J.N. LANTING Het na-onderzoek van het vernielde hunebed D31 ^a bij Exlo (Dr.)	39
J.J. HEKMAN Nieuw archeologisch onderzoek op Syros (Griekenland)	43
JOSE LUIS SANZ BRETÓN & J. SCHELVIS De mijten (acari) uit Peñalosa en Cerro de la Cruz (Spanje) en Halos (Griekenland)	47
M. MAASKANT-KLEIBRINK Een voorlopig verslag van de opgravingen op de 'Timpone della Motta', Francavilla Marittima, Calabrië	50

B.J. HAAGSMA & P. ATTEMA Het <i>Casa di Angelina</i> , een traditionele boerderij bij de opgraving te Francavilla Marittima (Calabrië, Italië)	55
J. BOUMA & W. PRUMMEL Potten en botten: offergebruiken in Midden-Italië	60
Y. DIJKSTRA De opgravingscampagne 1993 in Hellenistisch Halos	65
O.H. HARSEMA Zes dagen in juni op de es van Noordbarge (Dr.)	69
G.J. DE LANGEN, T. PERGER, W. PRUMMEL, J. SCHELVIS, E. TAAYKE, J. WILLEMSSEN & M. WISPÉLWEY Een korte verkenning te Bolland bij Lions (Fr.)	74
J. FEYE Uzita, een Romeins stadje (Tunesië)	80
A.T. CLASON & E. KNOL Het ongehoorde rund in de Nederlandse kuststreken	85
D.L. BEKKER Faunafragmenten van twee terpjes nabij Emden (Duitsland)	89
E. TAAYKE De Groningse tongval anno 94	93
Y. SABLÉROLLES De glasvondsten van Wijnaldum (Fr.)	97
G.J. DE LANGEN, J. ORBONS, T. PERGER, J. VAN DER VAART & M. WISPÉLWEY Onderzoek naar de kerk op 't Olthof van Akmarijp (Fr.)	102
P.B. KOOL, K. KLAASSENS & J.H. ZWIER Bewoningssporen langs de Zeemsloot bij Westeremden, gemeente Loppersum (Gr.)	107
H.T. WATERBOLK In de ban van Banlo	110
P.B. KOOL, K. KLAASSENS & J.H. ZWIER Een onbekend steenhuis te Heveskes (Gr.)	115

A. JAGER		
Middeleeuwse adelshuizen in Friesland		120
P. BAKS		
De citadel van de hertog van Alva in de stad Groningen, 1569-1577		125
B. HAVINGA & A. UFKES		
De opgraving aan de Reitemakersrijge te Groningen		130
A.F.L. VAN HOLK		
Vergelijking van de archeologische inventaris van de Groninger tjalk ‘De Zeehond’ met schriftelijke scheepsinventarissen uit het einde van de 19e eeuw		134
P.B. KOOI		
Een brief met gevolgen		139
D.C. BRINKHUIZEN		
Het dieet van de otter (<i>Lutra lutra</i>) in twee voormalige ottergebieden in Friesland		143
S. BOTTEMA		
Het lam gods is een Fries melkschaap		148
P. CLEVERINGA, A. BOSCH, S. BOTTEMA, R. CAPPERS & H.A. GROENENDIJK		
De moeraskalk van Wildervank (Gr.)		151

HET NA-ONDERZOEK VAN HET VERNIELDE HUNEBED D31^a BIJ EXLO (DR.)

J.N. Lanting

De voorgeschiedenis

Hunebed D31^a werd in 1843 ontdekt, toen D.H. van der Scheer, H. Braams en J.S. Magnin een heuvel onderzochten in de heide ten zuiden van de Achteres van Exlo, in het kader van het Hunsow-onderzoek. Het rapport dat Magnin schreef, en dat pas in 1921 door Van Giffen werd gepubliceerd, bevat over de heuvel het volgende (waarbij ellen, palmen en Nederlandse ponden staan voor meters, decimeters en kilo's, zie Bakker, 1978):

Die tumulus was hoog 3 el 9 palm en had eenen omtrek van 40 ellen. Wij groeven over en langs den beganen grond en vonden in het bergje drie ringen van keijen, ongeveer 9 palmen van elkander verwijderd. Deze 3 reijen keijen, in de tusschenruimten met zand en keisteenen aangevuld, waren van boven zoo dicht aaneengewerkt, dat uit dezelve waren opgetrokken twee bogen of gewelven, almede van vlinten, waarvan de tusschenruimte mede van zand en steenen gevuld was.

De ringen en bogen met hetgene zich daartusschen, op en onder bevond, weggeruimd hebbende, vonden wij eenen zoogenaamden grafkelder, tegen alle verwachting aan in de rigting van zuid en noord, zamengesteld uit drie keijen, welke door deskundigen gezamenlijk worden geschat op het verbazende gewigt van 70.000 Nederl. ponden en welker benedenkanten ongeveer een el dieper liggen dan de begane grond. De minst zware dier 3 steenen, die aan beide zijden platachtig is, bevond zich in eene schuinsche rigting tussen de beide andere, en eenpariglijk zijn wij van oordeel, dat dezelve oorspronkelijk heeft gediend tot deksteen op de overige twee steenen, waarvan de westelijk liggende van boven naar den westkant is uitgezakt, ten gevolge van welke uitwijking de deksteen zal zijn gekanteld en tusschen de ligsteenen ingeschoten. Door de uitzakking van boven werd het onderste gedeelte van den westelijken steen naar den oostelijken steen toegeperst, zoodat de onder-einden der ligsteenen aan elkanderen raakten, terwijl hierdoor en door het inzakken van den deksteen, is ver-

oorzaakt, dat de in den kelder gevondene urnae, welke met beenderen en asch van verbrande lijken en met houtskool zijn gevuld geweest, geheel waren verbrijzeld. Het mogt ons alzoo niet gelukken, daarin eene enkele ongeschondene urn te vinden. Ook hebben wij in den kelder of heuvel geene steenen wapenen, noch iets anders hoegenaamd, ontdekt.

Twee onzer zijn van gevoelen, dat de gemelde twee ligsteenen oorspronkelijk slechts één zijn geweest. De derde heeft zich met dit gevoelen niet kunnen vereenigen.

In 1846 tekende L.J.F. Jansen, conservator van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, de stenen voor zover zichtbaar. In 1852/3 werd D31^a vermeld op de manuscript-kaart van de Militaire en Topografische Kaart. In 1869 werd het hunebed niet meer vermeld in het rapport dat de burgemeester van Odoorn uitbracht over de toestand van de hunebedden in zijn gemeente. Tussen 1853 en 1869 moet D31^a dus verdwenen zijn.

Rond 1920 kon Van Giffen de plaats van het verdwenen hunebed niet lokaliseren. In 1968 stelde Musch vast, dat op de plaats die op de oudste topografische kaart werd aangeduid, nog een forse heuvel met een depressie in het centrum aanwezig was.

Het na-onderzoek

In juli en augustus 1993 werd een na-onderzoek in de heuvel ingesteld; met toestemming van de heer J.S. ten Have te Drieborg, mede-eigenaar en vruchtgebruiker van het perceel bos waarin de heuvel ligt. De depressie in het centrum werd vlaksgewijs uitgegraven, en door het heuvellichaam werden vier smalle sleuven tot aan de voet gegraven.

Een diepe kuil in de centrale depressie

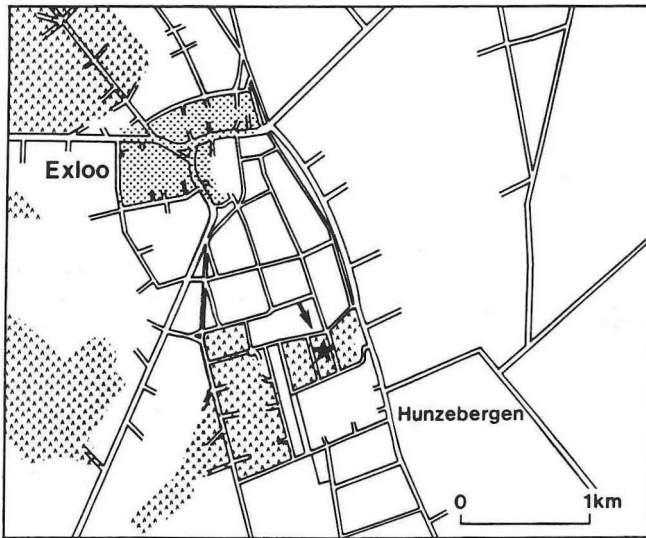

Fig. 1. De ligging van de grafheuvel, waaronder D31^a werd aangetroffen (tek. J.H. Zwier).

bleek het restant van de schuilplaats te zien, die twee onderduikers in de 2e Wereldoorlog hadden gebouwd, met gebruik van houten schotten, stammetjes en golfplaten. Deze hut van 2x2x2 m was direct na de oorlog afgebroken, maar de kuil was nog steeds prominent aanwezig. Grondsporen en vondsten behorend bij deze schuilhut waren er nauwelijks.

Ter plaatse van het verdwenen hunebed tekende zich een min of meer ronde recente vergraving met een diameter van ca. 5 m af. Op twee plaatsen was nog net een randje van de neolithische funderingskuil bewaard gebleven. Op grond van het rapport van Magnin kon al aangenomen worden, dat het hunebed diep ingegraven was geweest. Inderdaad werden de resten van de vloer op ca. 1,3 m beneden het oude maai-veld aangetroffen. Deze vloer, die duidelijk helde, bestond uit een dunne laag fijn steengruis. Extractiekuilen van de zijstenen waren niet aanwezig. Wel tekenden zich twee langwerpige gele vlekken af in de onderste centimeters van de overigens oranje gekleurde vulling van de funderingskuil. Deze oranje kleur is een bodemkundig verschijnsel. Kennelijk heeft op de gele plekken een grote steen deze verkleuring verhinderd.

De afmetingen van de funderingskuil

(min of meer rond, met een diameter van ca. 4 m op vloerniveau) en de plaats van de beide gele vlekken doen vermoeden, dat hooguit nog een derde zijsteen aanwezig kan zijn geweest. De ingang - als er al een ingang van opzij is geweest bij deze diep ingegraven kelder! - zou aan de zuidzijde, waar de vloer het hoogst ligt, kunnen zijn geweest. Oorspronkelijk zal de kelder ook een deksteen hebben gehad.

D31^a is dus kennelijk een dolmen geweest. In ieder geval was het een megalithgraf dat kleiner was dan de kleinste bewaard gebleven hunebedden in Nederland. D22 bij Bronneger en D40 bij Emmen, die beide twee paar zijstenen hebben, staan in langwerpige funderingskuilen met afmetingen van ca. $6\frac{1}{2} \times 4\frac{1}{2}$ m. Dat gold ook voor het vernielde hunebedje G3 op de Glimmer Es, dat eveneens twee paar zijstenen had. Afwijkend van 'normale' hunebedden zijn ook het ontbreken van standkuilen voor de zijstenen en het gebruik van uitsluitend steengruis voor de vloer.

D31^a lag in een heuvel met een diameter van ca. 11 m en een geschatte hoogte van ca. 1,4 m.

Van de oorspronkelijke grafgiften werd slechts een klein gedeelte geborgen, door het zeven van de vergraven grond. Een gro-

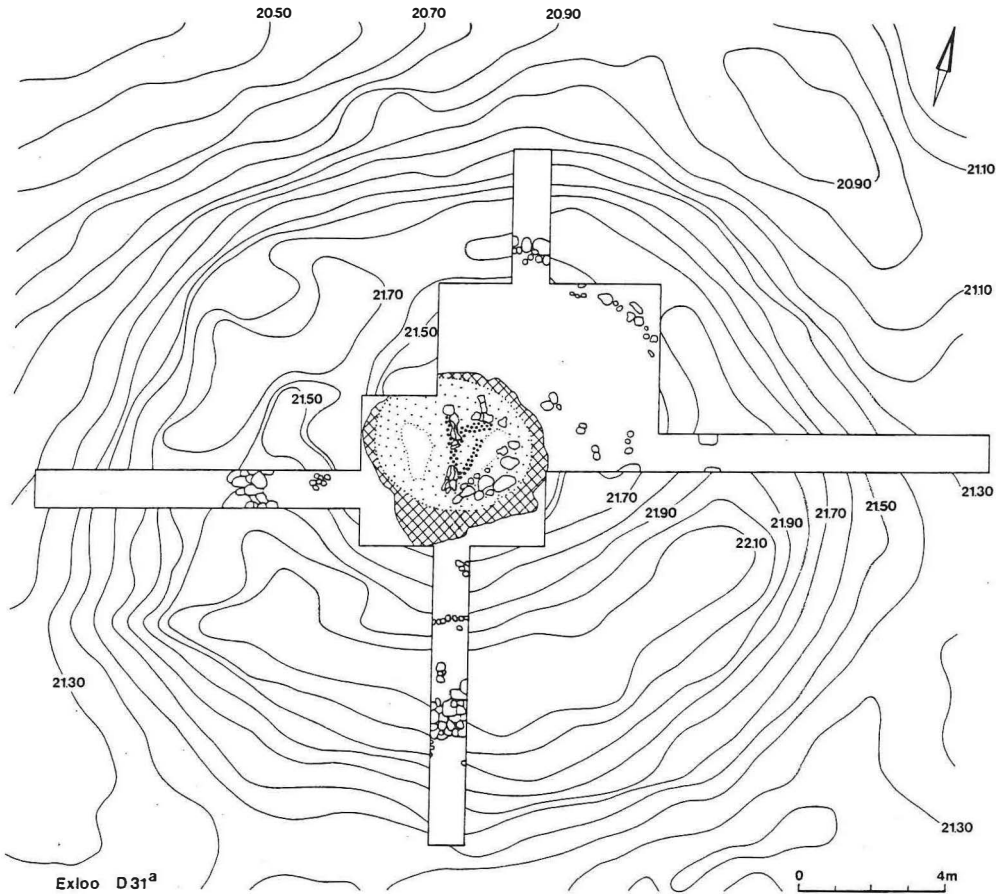

Fig. 2. Vereenvoudigde plattegrond van de opgraving van 1993. Aangegeven zijn de hoogtelijnen van de heuvel, de gegraven sleuven, de stenen die in de heuvel werden aangetroffen, de vergraving in het centrum (kruisarcering) en het diepste niveau van de standkuil (gestippeld) met daarin de beide gele vlekken (blanco), de restanten vloer (dik gestippeld) en de pakkingsstenen (tek. J.H. Zwier).

ter gedeelte van het materiaal ligt ongetwijfeld nog in de losse grond op de flanken van de heuvel. Het vondstmateriaal omvat o.a. scherven van ca. 40 potten, twee transversale pijlpunten en een enigszins dubieus bijltje van kristallijn gesteente. Opvallend is dat een groot gedeelte van het aardewerk uitgesproken vroeg is en behoort tot horizont 1 volgens Brindley (1986).

In 1843 was D31^a al niet meer intact.

Slechts één van de zijstenen stond nog in situ en één zijsteen (of de deksteen) was verdwenen. Deze vernieling heeft waarschijnlijk al in de prehistorie plaatsgevonden, in de eerste helft van de middenbronstijd. Toen werd de heuvel namelijk met zand en plaggen tot ca. 2 m opgehoogd. De voet van deze heuvel werd aanvankelijk gevormd door een naar binnen hellende, zorgvuldig gestapelde muur van

op de heuvel, vooral aan west- en noordzijde, een dik pakket stuifzand afgezet. Na 1843 is vooral aan noord- en oostzijde een flink pakket uitgeworpen grond op de flanken blijven liggen. Daardoor kreeg de heuvel zijn uiteindelijke vorm, en doorsnede van ca. 20 m.

Summary

In 1843 a megalithic tomb was discovered when a burial mound near Exlo was excavated. Before 1869 the tomb was destroyed. During the Second World War a subterranean shelter of 2x2x2 m was constructed in the disturbed centre of the mound by two locals in hiding.

Excavation in 1993 showed that the megalithic tomb had consisted of three orthostats and a capstone, and therefore was a dolmen. It was constructed in a 1.3 m deep pit, and had a 1.4 m high cover mound of sand. Sherds of c. 40 pots, largely belonging to Brindley's Horizon 1, were found in the disturbed soil.

In the Middle Bronze Age the mound was heightened to c. 2 m, and surrounded by a carefully constructed wall of heavy boulders. Later erosion, a layer of driftsand and the soil dumps of 1843-69 gave the mound its present appearance.

Literatuur

- Bakker, J.A., 1978. Janssen's ellen: het Nederlandse metrieke stelsel 1821-1870. *Helinium* 18, pp. 87-90.
- Brindley, A.L., 1986. The typochronology of TRB West Group pottery. *Palaeohistoria* 28, pp. 93-132.